

Seray O.Gül¹
İbrahim H. Diken²

Erken Çocuklukta Özel Eğitime İlişkin Türkiye'de Gerçekleştirilmiş Lisansüstü Tez Çalışmalarının Gözden Geçirilmesi

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de gerçekleştirilen erken çocuklukta özel eğitim (EÇÖZE) kapsamı içerisindeki lisansüstü tez çalışmalarını gözden geçirmektir. Bu çalışma kapsamında belirlenen ölçütleri karşılayan ve erken çocukluk dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik/yetersizlik gösteren çocuklar, aileleri ve onlara sunulan hizmet ve uygulamaları konu alan toplam 24 tez çalışmasına ulaşılmıştır. Ulaşılan tez çalışmaları konularına göre kategorilere ayrılmış, her bir kategorideki tez çalışmalarına ilişkin bilgi verilmiş ve aynı kategorideki tez çalışmaları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ulaşılan tez çalışmaları konularına göre yedi kategoride analiz edilmiştir. Beceri öğretimi kategorisinde dokuz, okul öncesi dönemde kaynaştırma kategorisinde dört, ailelere çocuklarına öğretim sunma becerisi kazandırma kategorisinde üç, gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukları birbirleri ve normal gelişim gösteren akranları ile karşılaştırma kategorisinde üç, annelerin duygu-durumlarını inceleme kategorisinde üç, çocuklara sunulan hizmetler kategorisinde iki ve çocuklara ilişkin bir durumu betimleme kategorisinde bir tez çalışması karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Gelişimsel gerilik/yetersizlik/yetersizlik, erken çocuklukta özel eğitim, lisansüstü tezler

¹ Doktora öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim ABD, Zihin Engelliler Öğretmenliği Doktora Programı, solcaygul@gmail.com

² Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, ihdiken@gmail.com

Erken çocukluk dönemi olarak adlandırılan 0-6/8 yaş arası dönem, gelişim için çok önemli bir dönemdir. Bu dönemde çocukların gelişimi çok hızlıdır ve çocuklar birçok beceriyi öğrenmeye hazırdır (Birkan, 2001). Kanık (1993) bu dönemi çocukların anne-babalarından, okul öncesi eğitim kurumlarından, arkadaşlarından ve çevrelerinden birçok beceriyi öğrenerek eğitimin daha sonraki basamakları için gerekli altyapıyı oluşturdukları dönem olarak tanımlamaktadır. Heward (1996), Kroth ve Edge (1997) ise yaşamın ilk yıllarındaki öğrenme yaşantılarının, normal gelişim gösteren çocuklar için olduğu kadar gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklar için de önemli olduğunu vurgulamaktadır (Akt., Birkan, 2001). Geçmişten günümüze ülkemizde yasal düzenlemelerde meydana gelen değişimler de erken çocuklukta özel eğitim (EÇÖZE) ve hizmetlerinin önemini vurgular niteliktedir. Türkiye'de ilk olarak 1982 yılında gelişimsel geriliği olan çocukların eğitimine yönelik bazı yasal düzenlemeler yer alırken, 1990'lı yıllara gelindiğinde Portage ve Küçük Adımlar gibi programlar gelişimsel geriliği olan çocukların erken eğitim alabilmelerini sağlamıştır (Birkan, 2001). 1997 yılında çıkan 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile okul öncesi eğitim, özel gereksinimli çocuklar için zorunlu eğitimin bir parçası haline gelmiş, bu yasa ile anne-babalara çocukları için alınacak eğitim kararlarına katılma hak ve sorumluluğu tanınmıştır. 18 Ocak 2000 tarihinde yayımlanan ve 2006'da yeniden gözden geçirilen Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ile ise 0-36 ay ve 36-72 ay arasında özel eğitim gereksinimleri belirlenmiş çocuklar için okul öncesi eğitim zorunlu ve kaynaştırma modeline dayalı hale getirilmiş, ailenin eğitim ve hizmetlere katılımının önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır (Birkan, 2001; Gürsel, 2003; Özbaba, 2000).

EÇÖZE, şemsiye bir kavram olarak 0-36 aya yönelik erken özel eğitim (early intervention) ve 36-72 aya yönelik okulöncesi özel eğitim (preschool special education) dönemlerini kapsamaktadır. EÇÖZE bu bağlamda, erken çocukluk döneminde gelişimsel geriliği olan ya da gelişimsel gerilik/yetersizlik riski altındaki çocuklara ve ailelerine sunulan farklı destek (eğitsel, gelişimsel, sosyal, sağlık, beslenme gibi) sistemlerini içerebilen hizmet sunma süreci olarak tanımlanabilmektedir. Cavkaytar (1998) yasalarda söz edilen EÇÖZE sürecine aile katılımını, anne-babaların çocuklarının eğitimine destek olmaları ve bu süreçte aktif olarak rol almaları bağlamında ele almaktadır. Anne-babaları çocuklarının ilk ve sürekli öğretmenleri olarak gören (DiPipi-Hoy ve Jitendra, 2004) ve aile-uzman işbirliğinin çocuğun eğitimindeki önemini vurgulayan (Fiedler, Clark ve Simpson, 2004) yaklaşımların etkisiyle de ailelere çocuklarına öğretim sunma becerisi kazandırmayı ve aileleri bu süreçte etkin kılmayı amaçlayan aile eğitimi (Öncül, 2004) ve rehberliği (Tezel, 2003) uygulamaları giderek yaygınlaşmaktadır. Ailelerin, çocuğun gelişiminde çok daha etkili olabilmeleri için eğitime ihtiyacı olduğu kadar farklı disiplinlerden uzmanlar tarafından desteklenmeye de ihtiyacı vardır (Berger, 2007; Shea ve Bauer, 1991). Erken çocukluk dönemi, çocuğun gelişimsel geriliğe sahip olduğunun yeni farkedilmeye başlandığı bir dönemdir. Bu nedenle, gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuk gibi aile üyeleri de bu dönemde zor bir süreçten geçmekte, karmaşık pek çok duyguyla baş etmeye çalışmakta (Işıkhan, 2005), çocuğu ve kendisi için en uygun ve nitelikli hizmet, kaynak ve desteklere ulaşmaya (Bilgiç,

2007; Özdemir, 2005) ihtiyaç duymaktadır. Bu sürecin başarılı bir şekilde atlatılmasında aile üyelerinin olumlu bir duygu durumuna sahip olması (Görgü, 2005), çocuk için değerlendirme, tanılama ve yönlendirme sürecinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi (Yalçıntaş, 2006), gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuğun okul öncesi dönemde kaynaştırma uygulamalarına katılması (Baysal-Metin, 1989; Odluyurt, 2007; Varlıer, 2004) ile toplum, uzman, akran ve diğer ailelerden gelecek maddi- manevi her türlü destek büyük önem taşımaktadır (Tezel, 2003).

EÇÖZE sürecinde önemli yer tuttuğu düşünülen konulara, erken çocukluk dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklar ile ilgili tez çalışmalarında da değinilmektedir. Tez çalışmaları uygulama, öğretim süreci, yöntem, veri toplama araçları, yurt içinde ve dışında yürütülen program ve çalışmalar gibi pek çok konuda geniş, kapsamlı ve güvenilir bilgilere ulaşmamızı sağlayan en önemli kaynaklardır. Türkiye'de özel eğitim alanında yapılan tez çalışmaları incelendiğinde, EÇÖZE konusunda yürütülmüş tez çalışmalarına rastlanmış (Diken, Ünlü ve Karaaslan, 2008) ancak bu tezlerin ayrıntılı olarak incelendiği herhangi bir bilimsel çalışmaya ulaşılamamıştır. Türkiye'de yürütülen ve EÇÖZE'yi konu alan tezlerin bir çalışmada toplanması ve bu tezlerle ilişkin gerekli bilgilerin (çalışılan örneklem, örneklemin özellikleri, çalışmanın yöntemi, kullanılan veri toplama araçları, uygulama süreci gibi) sunulması erken çocukluk dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklar ile ilgilenen kişilerin gerekli bilgilere ulaşmasını kolaylaştırmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca böyle bir çalışma, araştırmacılara henüz ele alınmamış konular ya da araştırılmış konularda eksik kalmış yönler konusunda yönlendirici bilgiler sunması açısından da önemli görülmektedir. Bunlara ek olarak, ortak özellik gösteren çalışmaların benzeşen ve farklılaşan yönlerinin ortaya konulması, çalışmalara ilişkin farklı bir bakış açısı kazandırarak ileride yapılacak araştırmalara ışık tutabilecektir. Dolayısıyla, bu çalışma ile Türkiye'de gerçekleştirilen EÇÖZE kapsamı içerisindeki lisansüstü tez çalışmalarının gözden geçirilmesi amaçlanmıştır.

Erken çocukluk dönemiyle ilgili yapılan tez çalışmalarını belirlemek üzere Yükseköğretim Kurulu'nun internet sitesinden tarama yapılmıştır. Tarama sırasında erken çocukluk dönemi, okul öncesi dönem, zihinsel engelli çocuk, gelişimsel gerilik, gelişimsel yetersizlik ve 0-6/8 yaş gibi anahtar sözcükler kullanılmıştır. Ayrıca zihinsel yetersizlik ve gelişimsel bozukluk alanlarında yapılan tez özetlerini içeren Zihinsel Yetersizlik ve Gelişimsel Bozukluk Alanlarında Lisans Üstü Tez Bibliyografyası (Diken, Ünlü ve Karaaslan, 2008) adlı kitaptan 0-6/8 yaş dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklar ve aileleri ile yapılan tez çalışmaları tespit edilmiştir. YÖK'ün internet sitesinden elektronik erişim olanağı bulunan tezlere buradan ulaşılmış; diğer tezlere ise tezin yapıldığı üniversitelerin kütüphanelerinden ulaşılmıştır. Tezlerin belirlenmesinde şu kriterler dikkate alınmıştır: (1) tezin 0-6/8 yaş dönemindeki çocuklar ya da onların aileleri ile ilgili olması, (2) çalışma gruplarını oluşturan çocukların gelişimsel gerilik/yetersizlik tanısı olması, ve (3) çalışmaların yüksek lisans ya da doktora tezi olması. 0-6/8 yaş arasında gelişimsel gerilik/yetersizlik/yetersizlik gösteren çocuklar ve aileleriyle ilgili daha fazla tez

ve veriye ulaşılabilmesi amacıyla tezin yapıldığı yıl ya da bölüm önkoşul olarak belirlenmemiştir.

Yapılan kaynak taraması sonucunda, 2008 yılı itibariyle erken çocukluk dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklar, aileleri ve onlara sunulan hizmet ve uygulamaları konu alan toplam 24 tez çalışmasına ulaşılmıştır. Tezlerin analiz edilmesi aşamasında çalışmalar konularına göre kategorilere ayrılmış, her bir kategoride hangi tezlerin yer aldığı belirtilmiştir. Her bir tezde çalışılan beceri, davranış vb.'ye ilişkin bilgi verilmiş, o kategoride ele alınan çalışmalarda çalışılan örneklem ve örneklemin çalışmanın amacı açısından önem taşıyan özellikleri açıklanmıştır. Benzer ya da ortak özellik taşıdığı vurgulanan araştırmalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve araştırmaların bulgularına ilişkin kısaca bilgi verilmiştir. Tez çalışmalarına ilişkin önemli olduğu düşünülen özellikler tablolar şeklinde sunulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Bu çalışma kapsamında ulaşılan tezler ele aldıkları konulara göre yedi kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler; beceri öğretimi (Akköse, 2008; Altunel, 2007; Ardiç, 2008; Bakkaloğlu, 2004; Canay, 2003; Çetin, 1995; Çuhadar, 2008; Erbaş, 2001; Odluyurt, 2007), okul öncesi dönemde kaynaştırma (Baysal-Metin, 1989; Odluyurt, 2007; Özbaba, 2000; Varlıer, 2004), ailelere çocuklarına öğretim sunma becerisi kazandırma (Birkan, 2001; Özcan, 2004; Tuş-Gümüşçü, 1996), annelerin duygu-durumlarını inceleme (Görgü, 2005; Richter-Kanık, 1998; Tezel, 2003), gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukları birbirleri ve normal gelişim gösteren akranları ile karşılaştırma (Bilgiç, 2007; Özenmiş, 2000; Zeteroğlu, 2006), çocuklara ilişkin bir durumu betimleme (Çağlar, 2006) ve çocuklara sunulan hizmetler (Özdemir, 2005; Yalçıntaş, 2006) olarak belirlenmiştir. Odluyurt (2007)'un tez çalışması okul öncesi öğretmenlerinin, okul öncesi dönemdeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukların sahip olması gereken kaynaştırmaya hazırlık becerilerine ilişkin görüşlerinin alınması ve çocuklara kaynaştırmaya hazırlık becerilerinin öğretilmesini kapsayan iki bölümden oluşmaktadır. Bu nedenle tez hem beceri öğretimi kategorisinde hem de okul öncesi dönemde kaynaştırma kategorisinde ele alınmış ve incelenmiştir.

Beceri Öğretimi

0-6/8 yaş dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklara herhangi bir beceriyi öğretmeyi, uygun olmayan davranışları söndürmeyi ya da olumlu davranışlar kazandırmayı konu almış tez çalışmaları beceri öğretimi kategorisinde ele alınmıştır. Beceri öğretimini konu alan toplam dokuz (Akköse, 2008; Altunel, 2007; Ardiç, 2008; Bakkaloğlu, 2004; Canay, 2003; Çetin, 1995; Çuhadar, 2008; Erbaş, 2001; Odluyurt, 2007) tez çalışmasına ulaşılmıştır. Bu amaçla yürütülen çalışmalarda 24'ü erkek 12'si kız olmak üzere toplam 36 katılımcı ile çalışılmıştır. Katılımcıların hepsi 3-8 yaş grubundadır. Bu kategoride 0-3 yaş dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklara beceri öğretimini konu alan hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Katılımcılar, tanılarına göre incelendiğinde 2'sinin serebral palsy, 14'ünün down sendromu, 4'ünün gelişimsel gerilik/yetersizlik,

13'ünün ise otistik bozukluk tanısına sahip oldukları görülmüştür. Diğer üç katılımcının ise dil ve konuşma yetersizliği olduğu belirtilmiştir.

Öğretimi hedeflenen beceriler açısından incelendiğinde Bakkaloğlu (2004) ve Odluyurt (2007)'un çalışmalarında geçiş becerilerinin öğretimi, Akköse (2008)'nin mutfak araçlarını adlandırma becerisinin öğretimi, Altunel (2007)'in soru cevaplama becerisinin öğretimi, Ardıç (2008)'in tuvalet becerisinin öğretimi, Canay (2003)'in söylenen komutu yerine getirme becerisinin öğretimi, Çetin (1995)'in büyük kas becerilerinin öğretimi ve Çuhadar (2008)'in serbest zaman becerilerinin öğretimi konu aldığı görülmüştür. Beceri öğretimi kategorisinde davranış problemlerinin söndürülmesini ve olumlu davranışların kazandırılmasını (Erbaş, 2001) konu alan tek bir çalışmaya ulaşılmıştır.

Bakkaloğlu (2004) ve Odluyurt (2007) tez çalışmalarında, çocukların okul öncesi dönemde başarılı olabilmeleri için sahip olmaları gereken kaynaştırmaya hazırlık becerilerinin öğretimi ele almışlardır. Her iki çalışmada da bu becerilerin neler olduğu öğretmen görüşlerine başvurularak ve alanyazın taraması yapılarak belirlenmiştir. Ancak Bakkaloğlu çalışmasında amaç olarak yalnızca geçiş becerilerinin öğretimi ele aldığı için bu tez çalışması yalnızca beceri öğretimi kategorisinde incelenmiştir. Odluyurt'un tez çalışması ise daha önce belirtilen nedenlerden dolayı okul öncesi dönemde kaynaştırma kategorisinde de ele alınmıştır. Bakkaloğlu (2004) çalışmasında yönergelere uyma, sıra alma, bağımsız çalışma ve materyalleri toplama becerilerini kazandırılması gereken hazırlık becerileri olarak ele alırken, Odluyurt (2007) grup etkinliklerinde sunulan iki basamaklı yönergeleri takip etme, etkinliklere parmak kaldırarak katılma ve "..... istiyor musun?" sorusuna başını sallayarak isteğini belirtme becerilerini ele almıştır. Her iki çalışmada da etkinlik temelli bir öğretim yaklaşımı kullanılmıştır. Bakkaloğlu (2004) ve Odluyurt (2007)'un çalışmaları dışında bu kategoride aynı becerinin öğretime odaklanan başka bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Beceri öğretimi kategorisinde incelenen çalışmalarda dikkat çeken diğer bir bulgu ise iki çalışmada hedeflenmeyen bilgi ediniminin ele alınmış olmasıdır. Akköse (2008) ve Altunel (2007) çalışmalarında hedeflenmeyen bilgi edinimini de amaç olarak almışlardır. Her iki çalışmada da hedeflenmeyen bilgi ediniminde belirgin bir artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hedeflenmeyen bilgi edinimi, öğretime ayrılacak zamanın arttırılmasına gerek kalmadan daha fazla yeni becerinin öğrenilmesini sağladığı için öğrenmenin en hızlı olduğu 0-6/8 yaş dönemindeki çocuklarla gerçekleştirilen çalışmalarda ele alınması gereken bir konudur.

Beceri öğretimi konu alan tez çalışmalarının bulgularını öğretimde kullanılan yöntem ve programlara bağlı olarak iki başlıkta özetleyebiliriz: Hedef becerinin öğretiminde yanlışsız öğretim yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalardan elde edilen bulgular ve farklı uygulamaların ve eğitim programlarının kullanıldığı çalışmalardan elde edilen bulgular. Hedef becerilerin öğretiminde yanlışsız öğretim yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar incelendiğinde Akköse (2008)'nin mutfak araçlarının ismini söyleme becerisinin öğretiminde, Altunel (2007)'in soru cevaplama becerisinin öğretiminde ve Odluyurt (2007)'un da kaynaştırmaya

hazırlık becerilerinin öğretiminde eşzamanlı ipucuyla öğretim yöntemini kullandıkları, Canay (2003)'ın ise söylenen komutu (al, ver, koy, göster, otur, gel, tak, çıkart ve aç) yerine getirme becerisinin öğretiminde ipucunun giderek azaltılmasıyla öğretim yöntemini kullandığı görülmüş ve yanlışsız öğretim yöntemleri ile sunulan öğretimin hedef becerilerin öğretiminde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hedef becerilerin öğretiminde farklı uygulamaların ve eğitim programlarının kullanıldığı çalışmalardan birinde Bakkaloğlu (2004) Etkinliğe Dayalı Müdahale Programı'nın çocukların yönergelere uyma, sıra alma, bağımsız çalışma ve materyalleri toplama becerilerini kazanmaları üzerindeki etkisini incelerken, bir diğerinde Çetin (1995) yürüme, koşma, sıçrama, minder, top, denge, engel seti, bisiklet ve merdiven kategorilerindeki hareketlerde Portage Erken Çocukluk Dönemi Eğitim Programı kullanılarak verilen eğitimin çocukların kaba motor becerileri kazanmaları üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu iki çalışmada diğerlerinden farklı olarak uygulanan programın öğretilen beceri üzerindeki etkisi ön test son test ölçümleri ile belirlenmiştir.

Hedef becerilerin öğretiminde farklı uygulamaların ve eğitim programlarının kullanıldığı çalışmalar kategorisinde yer alan bir başka çalışmada ise Ardiç (2008) uyarlanmış yoğun tuvalet eğitiminin otistik özellikler gösteren çocukların tuvalete çiş yapma ve kuru kalma becerilerini edinmesi üzerindeki etkisini incelerken, Çuhadar (2008) resimli etkinlik çizelgeleri ile sunulan öğretimin otistik özellikler gösteren çocukların serbest zaman becerilerini öğrenmeleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Erbaş (2001) ise çalışmasında problem davranışları azaltıp iletişim davranışlarını arttırmada sönmeye birlikte uygulanan işlevsel iletişim öğretiminin etkililiğini araştırmıştır. Sözü edilen programların hedef becerilerin öğretiminde etkili olduğu görülmüştür.

İzleme ve genelleme süreci incelendiğinde, beceri öğretimine odaklanan tez çalışmalarının beşinde izleme (Akköse, 2008; Altunel, 2007; Canay, 2003; Çuhadar, 2008; Odluyurt, 2007) ve yedisinde genelleme (Akköse, 2008; Altunel, 2007; Bakkaloğlu, 2004; Canay, 2003; Çuhadar, 2008; Erbaş, 2001; Odluyurt, 2007) sürecinin planlandığı ve bu süreçlere ilişkin veri toplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaların tümünde katılımcıların edindikleri becerileri öğretimden sonra koruduğu ve bu becerileri farklı ortam, kişi ve araç-gereçlere genelledikleri görülmüştür. Beceri öğretimi kategorisinde yer alan tez çalışmalarına ilişkin önemli olduğu düşünülen bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Okul öncesi dönemde kaynaştırma

Okul öncesi dönemde kaynaştırma kategorisinde okul öncesi eğitim öğretmenlerinin ve ailelerin gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukların okul öncesi eğitim kurumlarında kaynaştırılmasına ve kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüş, öneri ve tutumlarını konu alan ve kaynaştırmanın, çocukların gelişimi üzerindeki etkisini inceleyen tez çalışmaları incelenmiştir. Bu ölçütleri karşılayan dört tez çalışması (Baysal-Metin, 1989; Odluyurt, 2007; Özbaba, 2000; Varlier, 2004) bulunmaktadır.

Okul öncesi dönemde kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüş, öneri ve tutumları konu alan çalışmalarda 110 öğretmen ve 340 veli olmak üzere toplam 450 kişi ile çalışılmıştır. Çalışmalara dahil edilen velilerin 40'ı 3-6 yaş dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukların velisi iken, 300'ü 3-6 yaş dönemindeki normal gelişim gösteren çocukların velisidir.

Baysal-Metin (1989) ise yaptığı tez çalışmasında okul öncesi dönemde kaynaştırma programına katılan (deney grubu) ve katılmayan (kontrol grubu) down sendromu tanısı bulunan 4-6 yaş grubundaki 12 çocuk ile çalışmış; kontrol ve deney grubundaki çocukların bilişsel, dil, motor, sosyal ve özbakım gelişim alanlarındaki gelişimlerini karşılaştırmış ve kaynaştırma programlarına katılan down sendromlu çocukların, özel eğitim sınıfındaki down sendromlu çocuklara göre bilişsel, sosyal, özbakım ve motor gelişim alanlarında istatistiksel olarak önemli aşamalar kaydettikleri; uygulanan Denver Gelişim Tarama Testi ve Seattle Performans Gelişim Ölçeği'nden daha yüksek puan aldıkları sonucuna ulaşmıştır.

Okul öncesi dönemdeki kaynaştırma uygulamalarının 3-6 yaş grubundaki çocuklarının gelişimi üzerindeki etkisini inceleyen başka hiçbir tez çalışmasına rastlanmamıştır.

Kaynaştırmaya ilişkin tutum ve görüşleri inceleyen araştırmaların her ikisinde de (Özbaba, 2000; Varlıer, 2004) gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren öğrencilerin okul öncesi dönemde kaynaştırma uygulamalarından yararlanmasının uygun olup olmayacağı, okul öncesi dönemdeki kaynaştırma uygulamaları nedeniyle yaşanacak sorunlar ve okul öncesi dönemdeki kaynaştırma uygulamalarının sağlayacağı katkılar ortak olarak ele alınan konulardır. Özbaba (2000) çalışmasında öğretmen ve velilerin belirtilen konulara ilişkin tutumlarını belirlemeye çalışırken, Varlıer (2004) yalnızca öğretmenlerin görüşlerini belirlemeye çalışmıştır. Her iki çalışmada da öğretmenlerin eğitim düzeyi, özel eğitim konusunda eğitim alma durumları ve deneyimlerine ilişkin bilgi toplanmıştır. Özbaba (2000) çalışmasında bu değişkenler ile öğretmenlerin tutumları arasındaki ilişkiyi de incelemiştir.

Özbaba (2000) ve Varlıer (2004)'in tez çalışmalarında ele aldıkları konular arasındaki benzerlik, çalışmalardan elde edilen bulgulara da yansımıştır. Gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren öğrencilerin okul öncesi eğitimi kaynaştırma ortamında alıp almamasına ilişkin olarak Varlıer örneklemini oluşturan öğretmenlerin tümünün özel gereksinimli öğrencilerin okul öncesi eğitim alması gerektiği konusunda olumlu görüş belirttikleri, Özbaba ise öğretmenlerin bu konuya ilişkin tutumlarının olumlu olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tablo 1
Beceri Öğretimini Konu Alan Tezler

Kaynak*	Tezin Amacı	Yöntem	Denekler ve Özellikleri	İG	GAG\ UG	SG	Bulgular
Çetin, 1995 Hacettepe Üni.	Fiziksel eğitimin, 3-6 yaş grubundaki down sendromlu çocukların büyük kas motor becerileri üzerindeki etkisi	Nicel araştırma	Yaşları 3-6 arasında değişen 4'ü kız 4'ü erkek 8 down sendromlu çocuk	E\E	H\H	H	Yürüme, koşma, sıçrama, minder, top, denge, engel seti, bisiklet ve merdiven kategorilerindeki hareketlerde verilen eğitimin çocukların kaba motor becerileri kazanmalarında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Erbaş, 2001 Anadolu Üni.	Sönmeyle birlikte ve sönme olmaksızın kullanılan işlevsel iletişim öğretiminin gelişim geriliği olan katılımcıların problem davranışlarını azaltıp iletişim davranışlarını artırma üzerindeki etkililiklerinin karşılaştırılması	Tek denekli araştırma 1. bölümde dönüşümlü uygulamalar modeli. 2. bölümde çoklu uygulamalar modeli olarak bilinen ABCBC	Dil ve konuşmada yetersizlik gösteren, yaşları 3-5 arasında değişen 2'si erkek 1'i kız olmak üzere toplam 3 çocuk.	H\E	E\E	E	Problem davranışları azaltıp iletişim davranışlarını arttırmada sönmeyle birlikte uygulanan işlevsel iletişim öğretiminin 2 çocuk için etkili olduğu bulunmuş; 1 çocuk için ise uygulamaların etkililikleri arasında fark bulunamamıştır.
Canay, 2003 Anadolu Üni.	İpucunun giderek azaltılmasıyla öğretimin otistik çocuklara söylenen komutu yerine getirilmesi becerisinin öğretimi üzerindeki etkililiği	Tek denekli araştırma Yoklama evreli denekler arası çoklu yoklama modeli	Yaşları 5-6 arasında değişen otizm tanısı olan 2 erkek 1 kız çocuk	E\E	E\E	H	Otistik bireylere ipucunun giderek azaltılmasıyla öğretimin söylenen komutun (al,ver,koy,göster,otur,gel,tak,çıkart,aç) yerine getirilmesi becerisinin öğretiminde etkili olduğu görülmüştür.

*Yıla göre düzenlenmiştir. İ: İzleme, G: Genelleme, GAG: Gözlemler Arası Güvenirlilik, UG: Uygulama Güvenirliliği, SG: Sosyal Geçerlilik, E: Evet, H: Hayır

Tablo 1
Beceri Öğretimini Konu Alan Tezler (Devam)

Kaynak*	Tezin Amacı	Yöntem	Denekler ve Özellikleri	İ\G	GAG\UG	SG	Bulgular
Bakkaloğlu, 2004 Ankara Üni.	Etkinliğe dayalı müdahale programının çocukların yönergelere uyma, sıra alma, bağımsız çalışma ve materyalleri toplama becerilerini kazanmalarını üzerindeki etkisi	Nicel araştırma	Yaşları 42-65 ay arasında değişen 3'ü kız 4'ü erkek, 2'si serebral palsi, 5'i down sendromu tanısı almış 7 çocuk.	H\E	E\E	E	Etkinliğe dayalı müdahale programının çocukların hedeflenen 4 beceriyi edinmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Altunel, 2007 Anadolu Üni.	Otistik özellik gösteren öğrencilere "nerede, ne zaman, ne olur?" sorularına sözel olarak cevap verme davranışlarının öğretiminde küçük grup düzenlemesiyle sunulan eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkililiği	Tek denekli araştırma Yoklama evreli davranışlar arası çoklu yoklama modeli	Yaşları 5-7 arasında değişen otizm tanısı bulunan 2'si erkek 1'i kız toplam 3 çocuk.	E\E	E\E	H	Küçük grup öğretim düzenlemesiyle sunulan eşzamanlı ipucuyla öğretimin otistik özellik gösteren öğrencilere "nerede, ne zaman ve ne olur?" sorularına sözel olarak cevap verme becerilerinin öğretiminde etkili olduğu görülmüştür
Odluyurt, 2007 Anadolu Üni.	Okul öncesi dönemdeki gelişimsel yetersizlik gösteren çocukların kaynaştırmaya hazırlık becerilerini edinmesinde etkinlikler içine gömülen eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkililiği	Tek denekli araştırma	Yaşları 3 yaş-3yaş 5 ay arasında değişen, gelişimsel geriliği olan 1'i kız 2'si erkek 3 çocuk	E\E	E\E	E	Gelişimsel yetersizlik gösteren 3 denek kaynaştırmaya hazırlık becerilerini ölçütü karşılar biçimde edinmişlerdir. 2 denek edindikleri becerileri 7 hafta boyunca korumuştur.

*Yıla göre düzenlenmiştir. İ: İzleme, G: Genelleme, GAG: Gözlemciler Arası Güvenirlik, UG: Uygulama Güvenirliği, SG: Sosyal Geçerlik, E: Evet, H: Hayır

Tablo 1
Beceri Öğretimini Konu Alan Tezler (Devam)

Kaynak*	Tezin Amacı	Yöntem	Denekler ve Özellikleri	İ\G	GAG\UG	SG	Bulgular
Akköse, 2008 Anadolu Üni.	Eşzamanlı ipucuyla öğretimin mutfak araç isimlerinin öğretimi üzerindeki etkiliği ve öğretimi yapılan becerinin genellenmesinde çoklu örneklerle genelleme yaklaşımının etkisi	Tek denekli araştırma Yoklama evreli davranışlar arası çoklu yoklama modeli	Yaşları 4-6 arasında değişen otizm,down sendromu ve zihinsel yetersizlik tanısı bulunan 2'si erkek 1'i kız 3 çocuk	E\E	E\E	H	Eş zamanlı öğretimin mutfak araçlarının ismini söyleme becerisinin öğretiminde etkili olduğu, çoklu örneklere göre genelleme yaklaşımı kullanılarak öğrenilen becerinin farklı örneklere genellenmesinin sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.
Ardıç, 2008 Anadolu Üni.	Otistik özellikler gösteren çocuklara tuvalet becerilerinin öğretiminde uyarlanmış yoğun tuvalet eğitiminin etkililiğinin incelenmesi	Tek denekli araştırma Denekler arası yoklama evreli çoklu başlama düzeyi modeli	Yaş ortalamaları 4.1 olan ve otizm tanısı bulunan 3 çocuk	H\H	E\E	E	Uyarlanmış yoğun tuvalet eğitimi yönteminin otistik özellikler gösteren çocuklara tuvalete çış yapma ve kuru kalma becerilerinin edinim düzeyinde öğretilmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çuhadar, 2008 Anadolu Üni.	Resimli etkinlik çizelgeleri ile sunulan öğretim sürecinin otistik özellikler gösteren çocukların serbest zaman becerilerini öğrenmeleri üzerindeki etkisi	Tek denekli araştırma Denekler arası yoklama evreli çoklu yoklama modeli	Yaşları 4-6 arasında değişen otizm tanısı bulunan 3 erkek çocuk	E\E	E\E	E	Resimli etkinlik çizelgeleri ile sunulan öğretimin katılımcıların resimli etkinlik çizelgesini izleme ve etkinliği yerine getirme davranışını kazanmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

*Yıla göre düzenlenmiştir. İ: İzleme, G: Genelleme, GAG: Gözlemciler Arası Güvenirlik, UG: Uygulama Güvenirliği, SG: Sosyal Geçerlik, E: Evet, H: Hayır

Her iki çalışmada ortak olarak ele alınan diğer konular ise kaynaştırma uygulamalarında yaşanacak sorunlar ve bu tür uygulamaların sağlayacağı yararlarıdır. Varlier (2004) kaynaştırmaya ilişkin olumlu görüş belirten öğretmenlerin bile kaynaştırmaya ilişkin “sınıf ve davranış kontrolünde güçlük yaşanması, öğretmenin özel gereksinimli öğrenciler konusunda bilgisiz ve deneyimsiz olması, normal gelişim gösteren öğrencilerin özel gereksinimli öğrenciyi kabullenememeleri, özel gereksinimli öğrenci ile diğer öğrencilerin iletişim kuramaması” gibi pek çok sorun yaşadıkları, bilgi ihtiyacı içinde oldukları ve kaynaştırmanın hem özel gereksinimli öğrenci hem de normal gelişim gösteren öğrenci için olumlu katkı sağladığına inandıkları sonucuna ulaşmıştır. Özbaba (2000) ise kendisi tarafından geliştirilen beşli likert tipi tutum ölçeğinde kaynaştırmanın neden olduğu sorunlara ve sağladığı katkılara ilişkin maddelere yer vermiştir. Ancak verileri analiz ederken yalnızca öğretmenler ile ilgili olarak ele alınan eğitim düzeyi, özel eğitim konusunda eğitim almış olma, kaynaştırma konusunda eğitim almış olma ve deneyim gibi değişkenlerin öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarında bir farklılığa yol açıp açmadığını analiz etmiş ve ele alınan değişkenlerin anlamlı bir farklılığa yol açmadığı sonucuna ulaşmıştır. İki çalışma arasındaki en önemli fark Varlier (2004)'ün çalışmasında yalnızca okul öncesi eğitim öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin görüşlerine odaklanırken, Özbaba (2000)'nin farklı branşlardaki öğretmenlerin tutumlarına odaklanmasıdır.

Odluyurt (2007) tez çalışmasında gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukların okul öncesi dönemde kaynaştırma uygulamalarında başarılı olmasında etkili olan hazırlık becerilerine ilişkin okul öncesi eğitim öğretmenlerinin görüşlerine başvururken, Özbaba (2000) öğretmenlerin ve velilerin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarını belirlemeye çalışmıştır. Varlier (2004) ise kaynaştırmaya ilişkin okul öncesi eğitim öğretmenlerinin görüş ve önerilerini incelemiştir. Tüm araştırmalarda görüş, öneri ve tutumlar araştırmacılar tarafından geliştirilen değerlendirme araçları kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Okul öncesi dönemde kaynaştırma kategorisinde yer alan tez çalışmalarına ilişkin önemli olduğu düşünülen bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Ailelere öğretim sunma becerisi kazandırma

Ailelere belli bir programı uygulama becerisi kazandıran ve bu programda başarılı olan ailelerin çocuklarına öğretim sunmasını konu alan tez çalışmaları ailelere öğretim sunma becerisi kazandırma kategorisinde ele alınmıştır. Bu özellikleri taşıyan üç tez çalışmasına (Birkan, 2001; Özcan, 2004; Tuş-Gümüşçü, 1996) ulaşılmıştır. Birkan (2001) tez çalışmasında ailelere Küçük Adımlar Programı'nı uygulama becerisi kazandırmayı amaçlarken, Özcan (2004) ise kendisi tarafından geliştirilen Tuvalet Becerisi Öğretimi Aile Eğitim Programı'nı uygulama becerisi kazandırmayı amaçlamıştır.

Tuş-Gümüşçü (1996)'nın tez çalışması bazı özellikleriyle bu kategoride yer alan diğer tez çalışmalardan farklılık göstermektedir. Tuş-Gümüşçü (1996)'nın tez çalışmasının asıl amacı ailelere Portage Erken Çocukluk Dönemi Eğitim Programı'nı kullanarak çocuklarına öğretim sunma becerisi kazandırmak değil, ev merkezli bir program olan Portage Programı'nın bebeklerin gelişimi üzerindeki

Tablo 2
Okul Öncesi Dönemde Kaynaştırmayı Konu Alan Tezler

Kaynak *	Tezin Amacı	Yöntem	Denekler ve Özellikleri	Veri Toplama Araçları	Bulgular
Baysal-Metin, 1989 Hacettepe Üni	Kaynaştırma programının, bu programa katılan 4-6 yaş grubundaki down sendromlu çocukların gelişimleri (bilişsel, dil, motor, sosyal ve özbakım gelişim alanlarına) üzerindeki etkisi	Nicel Araştırma	Deney grubunda, kaynaştırma programına katılan 2'si kız, 4'ü erkek toplam 6 down sendromlu çocuk (yaş ortalamaları 5 yaş 3 ay); kontrol grubunda ise özel eğitim sınıfında eğitim gören 2'si kız, 4'ü erkek olmak üzere toplam 6 down sendromlu çocuk (yaş ortalamaları 5 yaş 9 ay)	-Kişisel bilgi formu -Denver Gelişim Tarama Testi -Seattle Performans Gelişim Ölçeği -Süreli Gözlem Formu	Kaynaştırma programlarına katılan down sendromlu çocuklar, özel eğitim sınıfındaki down sendromlu çocuklara göre bilişsel, sosyal, özbakım ve motor gelişim alanlarında istatistiksel olarak önemli aşamalar kaydetmişlerdir.
Özbaba, 2000 Marmara Üni.	Kurumda normal gelişim gösteren çocuğu ve özürli çocuğu bulunan ailelerle kurumda görev yapmakta olan eğitimcilerin okul öncesi eğitim kurumlarındaki kaynaştırma uygulamalarına karşı tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi	Nicel araştırma	40'ı özürli çocuk velisi, 260'ı normal gelişim gösteren çocuk velisi olan toplam 300 veli ve 32 eğitimci olmak üzere 332 kişi.	-Anket -Kişisel bilgi formu -Tutum ölçeği	Anne-babalara ait değişkenlerden özürli çocuğa sahip olma, programa katılan özürli çocuktan rahatsız olma, özürli çocuğun programdan etkilenme durumu, sahip olunan özürli çocuğun özür türü, programa katılım süresi değişkenlerinin tutumlarda anlamlı bir farklılığa yol açtığı, öğretmenlerle ilgili değişkenlerin ise anlamlı bir farklılığa yol açmadığı bulunmuştur.

*Yula göre düzenlenmiştir.

Tablo 2

Okul Öncesi Dönemde Kaynaştırmayı Konu Alan Tezler (Devam)

Kaynak*	Tezin Amacı	Yöntem	Denekler ve Özellikleri	Veri Toplama Araçları	Bulgular
Varlıer, 2004 Anadolu Üni.	Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerin okul öncesi eğitim kurumlarında kaynaştırılmasına yönelik görüş ve önerilerinin belirlenmesi	Nicel-Nitel araştırma	30 okul öncesi eğitim öğretmeni	Yarı yapılandırılmış görüşme formu Araştırmacı günlüğü	Tüm öğretmenler özel gereksinimli öğrencilerin okul öncesi eğitim alması gerektiği konusunda birleşmektedirler. Kaynaştırmaya istekli olan öğretmenlerin bile kaynaştırmayla ilgili pek çok sorun yaşadıkları, bilgi ihtiyacı içinde oldukları, bu ihtiyacı karşılamak için de toplantı, konferans, seminer gibi çözüm yolları önerdikleri görülmüştür.
Odluyurt 2007 Anadolu Üni.	Okul öncesi dönemde gelişimsel yetersizlik gösteren çocuklar için gerekli kaynaştırmaya hazırlık becerilerinin belirlenmesi	Nicel araştırma	36-72 aylık çocuklara eğitim veren okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan 48 öğretmen	Okul Öncesi Dönemde Gelişimsel Yetersizlik Gösteren Öğrencilerin Sahip Olması Gereken Kaynaştırmaya Hazırlık Becerilerine Yönelik Görüş Belirleme Anketi	Grup etkinliklerinde sunulan 2 basamaklı yönergeleri takip etme,etkinliklere parmak kaldırarak katılma ve istiyor musun? sorusuna başını sallayarak isteğini belirtme becerileri öğretilmesi gereken hazırlık becerileri olarak belirlenmiştir.

*Yıla göre düzenlenmiştir.

etkisini incelemektir. Tuş-Gümüüşçü (1996) bu amaçla bebelere kazandırılacak becerileri ve bu becerilerin kazandırılmasında kullanılacak etkinlikleri kendisi belirlemiş, öğretilecek beceri için hazırlanan etkinliği bebeğe uygulamış ve daha sonra ailenin de aynı etkinliği çocuğuna uygulamasını sağlamıştır. Başka bir deyişle uygulama hem araştırmacı hem de aile tarafından yürütülmüştür. Tuş-Gümüüşçü (1996) çalışmasında ayrıca ailelere değerlendirme yapmayı ve çocuğun gelişimini izlemeyi de öğretmiş, kendisi ve aileler tarafından sunulan öğretimin çocukların gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu nedenle bu tez çalışması beceri öğretimi kategorisinde değil, ailelere öğretim sunma becerisi kazandırma kategorisinde ele alınmıştır.

Amaçlarda ortaya çıkan farklılıklar katılımcıların seçimine de yansımıştır. Ailelere öğretim sunma becerisi kazandırmayı amaçlayan tez çalışmalarında yaşları 3-6 arasında değişen gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuğa sahip toplam 7 anne ile çalışılmıştır. Tuş-Gümüüşçü (1996) ise tez çalışmasında yaşları 7-30 ay arasında değişen 7'si kız 9'u erkek olmak üzere toplam 16 down

sendromu tanısı olan bebek ve anneleri ile çalışmıştır. Bebeklerin 10'su deney, 6'sı ise kontrol grubunu oluşturmuştur. Ulaşılan tez çalışmaları arasında bu tez 0-3 yaş grubundaki çocuklara beceri öğretimini konu alan tek çalışma olma özelliği taşımaktadır.

Birkan (2001) ve Özcan (2004)'ün tez çalışmalarının katılımcılarda aranan önkoşul özellikler, deneklerin seçimi, çalışmanın yürütülmesi ve değerlendirilmesi aşamaları birbirine oldukça benzerdir. Her iki tez çalışmasında da katılımcıların seçimi için bir toplantı gerçekleştirilmiş ve 3-6 yaş arasında gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuğa sahip olma ve okuma- yazma bilme önkoşul becerilerine sahip anneler arasından araştırmaya katılmaya gönüllü olan anneler belirlenmiştir. Araştırmanın bir sonraki adımında Birkan annelere Küçük Adımlar Programı'nı, Özcan ise Tuvalet Becerisi Öğretimi Aile Eğitim Programı'nı uygulama becerisi kazandırmıştır. Araştırmanın son adımında ise programı uygulama becerisi kazanan annelerin çocuklarına ilgili becerileri öğretmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla araştırmacılar ev ziyaretleri ve toplantılar yaparak anneler tarafından gerçekleştirilen öğretim uygulamalarını gözlemlemiş ve bu uygulamalara ilişkin veri toplamıştır. Her iki araştırmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde annelerin hem eğitim programlarını uygulama becerisini edinmede hem de çocuklarına öğretim sunmada başarılı oldukları ve çocukların anneleri tarafından yapılan öğretim sonucunda ilgili becerileri edindikleri gözlenmiştir.

Tuş-Gümüüşü (1996)'nün çalışması ise araştırmanın amacı, örnekleme, süreci ve dolayısıyla bulguları açısından Birkan (2001) ve Özcan (2004)'ün çalışmalarından farklılık göstermektedir. Tuş-Gümüüşü deney grubunda yer alan ve erken gelişim programına alınarak hem araştırmacı hem de aileleri tarafından Portage Erken Çocukluk Dönemi Eğitim Programı uygulanan down sendromlu bebeklerin bütün gelişim alanlarında kontrol grubundaki bebeklerden daha fazla ilerleme kaydettikleri ve çalışmaya katılan ailelerin çocuklarına öğretim sunma becerisinde artış olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Her 3 çalışmada da annelere, çocuklarına öğretim sunma becerisi kazandırılmış, baba, büyük anne-baba gibi diğer aile üyelerine gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklarına öğretim sunma becerisi kazandırmayı amaçlayan hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Ailelere öğretim sunma becerisi kazandırma kategorisinde yer alan tez çalışmalarına ilişkin önemli olduğu düşünülen bilgiler Tablo 3'de sunulmuştur.

Gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukları birbirleri ve normal gelişim gösteren akranları ile karşılaştırma

0-6 yaş dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklar ile normal gelişim gösteren çocukları ya da farklı tanımlara sahip çocukları belli özellikleri, davranışları ve gelişimleri açısından karşılaştıran tez çalışmaları gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukları birbirleri ve normal gelişim gösteren akranları ile karşılaştırma kategorisinde ele alınmıştır.

Tablo 3

Ailelere Öğretim Sunma Becerisi Kazandırmayı Konu Alan Tezler

Kaynak*	Tezin Amacı	Yöntem	Denekler ve Özellikleri	GAG\ UG	SG	Bulgular
Tuş-Gümüüşü 1996 Hacettepe Üni.	Portage Erken Eğitim Programının 10-24 aylar arasındaki down sendromlu bebeklerin uyarım, özbakım, motor, sosyal, bilişsel ve dil gelişim alanları üzerindeki etkisinin incelenmesi	Nicel araştırma	Deney grubunda yaşları 10-24 ay arasında değişen down sendromlu 5 kız 5 erkek toplam 10 bebek, kontrol grubunda yaşları 7-30 ay arasında değişen down sendromlu 2 kız 4 erkek toplam 6 bebek	H\H	H	Erken gelişim programına alınan ve aileleri ve araştırmacı tarafından portage uygulanan down sendromlu bebeklerin bütün gelişim alanlarında ilerleme kaydettikleri bulunmuştur.
Birkan 2001 Anadolu Üni.	Küçük Adımlar kursunun gelişim geriliği gösteren çocuğa sahip annelerin bu programı kullanarak kendi çocuklarını değerlendirme, kendi çocukları için öğretim programı hazırlama, kendi çocuklarına öğretim yapma becerisini kazanmalarına ve kazandıkları beceriyi sürdürmelerine etkisi.	Tek denekli araştırma . Davranışlı ar arası yoklama evreli çoklu yoklama modeli	0-6 yaş arasında gelişimsel geriliğe sahip 4 çocuğun annesi	E\E	E	Tüm annelerin Küçük Adımlar'ı uygulama becerilerini %100 düzeyinde sergiledikleri ve öğrendikleri becerileri sürdürdükleri görülmüştür
Özcan 2004 Anadolu Üni.	Tuvalet becerilerini öğretim programında başarılı olan anneler tarafından sunulan eğitimin çocukların bu beceriyi öğrenmeleri üzerindeki etkililiği	Tek denekli araştırmaya Yoklama evreli denekler arası çoklu yoklama modeli	Yaşları 32-37 arasında değişen 3 anne ve yaşları 4-5 arasında değişen, 2'sinde otistik özellikler de bulunan 3 zihin engelli erkek çocuk	E\E	H	Programda başarılı olan annelerin program doğrultusunda yaptığı tuvalet becerisi öğretimi çalışmaları sonucunda zihin engelli çocukların tuvalet becerisini öğrendikleri görülmüştür

*Yıla göre düzenlenmiştir. GAG: Gözlemciler Arası Güvenirlik, UG: Uygulama Güvenirliği, SG: Sosyal Geçerlik, E: Evet, H: Hayır

Bu amaçla gerçekleştirilen üç tez çalışması (Bilgiç, 2007; Özenmiş, 2000; Zeteroğlu, 2006) bulunmaktadır. Özenmiş (2000) tez çalışmasında zihin engelli tanısı olan ve olmayan çocukların nesneyle oyun davranışlarını karşılaştırırken, Zeteroğlu (2006) otizm tanısı bulunan çocuklarla normal gelişim gösteren çocukların dil, bilişsel, psiko-motor ve sosyal-duygusal gelişim alanlarındaki

gelişim düzeylerini karşılaştırmış ve ek olarak anne-babaların öğrenim düzeyinin çocukların gelişimine etkisini incelemiştir. Bilgiç (2007) ise gelişimsel gerilik/yetersizlik (GG) ve yaygın gelişimsel bozukluk (YGB) tanısı olan çocukları sosyo-demografik, klinik ve anne-baba özellikleri açısından karşılaştırmıştır.

Bu kategorideki tez çalışmaları kapsamında toplam 139 gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuk ve 75 normal gelişim gösteren çocuk ile çalışılmıştır. Anne ve babanın sosyo-demografik özelliklerini de inceleyen araştırmalarda 199 anne-baba ile çalışılmıştır. Gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren 139 çocuğun 15'inin zihin engeli, 29'unun gelişimsel gerilik/yetersizlik, 95'inin ise yaygın gelişimsel bozukluk tanısı bulunmaktadır. Gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren 139 çocuğun 109'u 17-48 ay yaş grubunda, 30'u ise 49-72 ay yaş grubundadır. Her üç çalışmada da hangi yaş aralığındaki çocukların çalışmaya dahil edileceği takvim yaşları temel alınarak belirlenmiş; ancak Özenmiş (2000) tez çalışmasında çocukları takvim yaşları yerine, gelişimsel yaşlarını temel alarak karşılaştırmıştır.

Özenmiş (2000)'in tez çalışmasının sonucunda gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren ve göstermeyen çocuklar arasında nesne ile oyun davranış miktarları açısından önemli bir fark bulunamamıştır. Zeteroğlu (2006)'nun çalışmasında ise gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukların tüm gelişim alanlarında normal gelişim gösteren çocuklardan daha düşük puanlar aldıkları görülmüştür. Nesne ile oyun davranışı da gelişimin önemli bir parçası olduğuna göre çalışmaların sonuçları arasındaki farklılık dikkat çekicidir. Çalışmalarda kullanılan veri toplama araçlarının özelliklerinin bu farklılıkta önemli bir payı olduğu düşünülmektedir.

Özenmiş (2000) çalışmasında kendisinin geliştirdiği Nesne ile Oyun Gözlem Formu'nu kullanmış, bu formu geliştirirken hem gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren hem de göstermeyen çocuklar tarafından sergilenen oyun türlerini dikkate almış, normal gelişim gösteren çocuklar tarafından sergilenen, ancak gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklar tarafından sergilenemeyen üst düzey nesne ile oyun türlerini forma dahil etmemiştir. Ayrıca çalışmada çocuklar aynı takvim yaşına sahip akranları ile değil aynı gelişim yaşına sahip akranları ile karşılaştırılmıştır. İki grup arasında anlamlı bir farkın bulunamamasında bu özelliklerin etkili olduğu düşünülmektedir. Zeteroğlu (2006) ise çalışmasında standart bir test olan Gazi Erken Çocukluk Gelişimi Değerlendirme Aracı (GEÇDA)'nı kullanmıştır. GEÇDA normal gelişim evreleri ve özellikleri dikkate alınarak hazırlanan bir değerlendirme aracı olduğu için gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklar bu değerlendirme aracından normal gelişim gösteren akranlarına göre daha düşük puanlar almış olabilir.

Bilgiç (2007) ise tez çalışmasında Özenmiş (2000) ve Zeteroğlu (2006)'ndan farklı olarak, farklı tanılara sahip olan çocukları sosyodemografik, klinik ve ana-baba özellikleri bakımından incelemiş ve iki grubu benzer ve farklı özellikleri açısından karşılaştırmıştır. Bu çalışmanın sonucunda YGB'li çocukların GG olanlara göre daha erken dönemde kliniğe başvurdukları saptanmıştır. GG

grubunda parçalanmış aile oranı YGB grubuna göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Her iki grupta da “konuşma gecikmesi” en sık belirtilen yakınma olmuştur. Aile Değerlendirme Ölçeği puanları incelendiğinde ise duygusal tepki verebilme alt alanlarında hem annelerde hem babalarda, iletişim alanında ise annelerde GG grubunun YGB grubuna göre daha fazla sorun belirttiği görülmüştür. Bu kategoride yer alan tez çalışmalarına ilişkin önemli olduğu düşünülen bilgiler Tablo 4’de sunulmuştur.

Çocuklara ilişkin varolan bir durumu betimleme

Çocuklara ilişkin varolan bir durumu betimleme kategorisinde herhangi bir uygulamada bulunulmaksızın varolan bir durumu gözleme yoluyla veri toplanan ve sonuca ulaşılan çalışmalar incelenmiştir. Bu amaçla yapılmış tek bir tez çalışmasına (Çağlar, 2006) ulaşılmıştır. Çağlar (2006) bu çalışmasında 5 yaşında otistik çocuğa sahip bir annenin mutfak etkinliği sırasında çocuğuyla etkileşimlerinde kullandığı stratejileri betimlemeyi amaçlamıştır. Araştırmacının örneklemini 1 anne ve 5 yaşında otizm tanısı bulunan bir çocuk oluşturmaktadır. Bu araştırma erken çocukluk döneminde dil gelişiminin incelenmesinde “çocukların, dili, günlük yaşam içinde yer alan rutin işler ve oyunlar sırasında ortaya çıkan etkileşimler sonucunda öğrendikleri görüşünü temel alan ve bu süreçte okul öncesi dönemdeki deneyimlerin önemini vurgulayan” sosyal etkileşimci yaklaşımı temel alması nedeniyle önemlidir.

Çağlar (2006), annenin otistik çocuğuyla etkileşimleri sırasında yoğun olarak kullandığı sözel stratejilerin soru sorma, azaltma, genişletme, pekiştirme, ödüllendirme, vurgulama, komiklik yapma, şarkı söyleme, etiketleme ve açıklama yapma olduğu sonucuna ulaşmıştır. Annenin kullandığı sözel olmayan etkileşim kalıplarının ise göz kontağı kurma, jest ve mimikleri kullanma, yanıt vermesini bekleme, görsel ipucu verme ve yardım etme olduğu saptanmıştır. Çocuklara ilişkin var olan bir durumu betimleme kategorisinde yer alan tez çalışmalarına ilişkin önemli olduğu düşünülen bilgiler Tablo 5’te sunulmuştur.

Çocuklara sunulan hizmetler

Erken çocukluk dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukların tanılanmasını, sunulacak özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri ile sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesini ve incelenmesini konu alan tezler çocuklara sunulan hizmetler kategorisinde ele alınmıştır.

Bu amaca yönelik iki tez çalışmasına (Özdemir, 2005; Yalçıntaş, 2006) ulaşılmıştır. Özdemir çalışmasında özel eğitim ve rehabilitasyon kurumlarına yönlendirilen 0-3 yaş arasındaki çocukların bu yönlendirme sırasında hizmete ulaşmalarını ve sürdürmelerini etkileyen etmenlerin neler olduğunu ve alınan hizmetlerin ne denli aile merkezli destek programı niteliği taşıdığını incelemiştir. Yalçıntaş ise 24-72 ay arasında olan otistik çocuklara sağlıklı ve erken tanı koymayı sağlayacağı düşünülen Kendini Kontrol ve Atipik Davranışlar Ölçeği (KADÖ)’nin uyarılma, geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını tezinde konu olarak almıştır.

Tablo 4

Gelişimsel Gerilik/yetersizlik Gösteren Çocukları Birbirleri ve Normal Gelişim Gösteren Akranları ile Karşılaştırmayı Konu Alan Tezler

Kaynak*	Tezin Amacı	Yöntem	Denekler ve Özellikleri	Veri Toplama Araçları	Bulgular
Özenmiş, 2000 Ankara Üni.	Gelişimsel yaşa göre eşleştirilen zihinsel engelli olan ve olmayan çocukların nesneyle oyun davranışlarının karşılaştırılması.	Nicel araştırma	12-42 aylık 15'i zihinsel engelli olan, 15'i engelli olmayan 30 çocuk ve bu çocukların anneleri.	Kimlik bilgi formu Nesneyle Oyun Davranış Formu	Gruplar arasında nesneyle oyun davranış miktarları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.
Zeteroğlu, 2006 Gazi Üni.	25-72 aylar arasındaki otistik çocuklarla normal gelişim gösteren çocukların gelişimlerinin karşılaştırılması, ebeveynlerin öğrenim düzeylerinin çocukların gelişimleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi.	Nicel araştırma	25-72 aylar arasında otistik özellikler gösteren 60 çocuk ve yine aynı yaş aralığında normal gelişim gösteren 60 çocuk olmak üzere toplam 120 çocuk ve anne-babaları	Gazi Erken Çocukluk Gelişimi Değerlendirme Aracı Kimlik Bilgi Formu	Normal gelişim gösteren çocukların dil, bilişsel, psikomotor, sosyal duygusal gelişim alanlarında otistik çocuklardan daha yüksek puan aldıkları; lise ve üniversite mezunu anne-babaların otistik çocuklarının gelişim puanlarının ilkökul mezunu anne-babalardan daha yüksek olduğu görülmüştür.
Bilgiç, 2007 Ankara Üni.	Yaygın gelişimsel bozukluk ve gelişimsel gerilik/yetersizlik tanısı konulmuş olan bebek ve küçük çocukların sosyodemografik, klinik ve ana-baba özellikleri bakımından incelenmesi ve iki grubun benzer ve farklı özelliklerinin saptanması.	Nicel araştırma	17-45 ay aralığındaki 35'i YGB (5 kız 30 erkek) ve 29'u GG (9 kız 20 erkek) tanısı olan toplam 64 çocuk	-Ankara Gelişim Tarama Envanteri -Vineland Uyum Davranış Ölçeği -Klinik Problem Çözme İşlevi -Bebeklik ve Erken Çocukluk Döneminde Ruhsal Bozuklukların ve Gelişimsel Sorunların Tanı Sınıflaması -DSM-IV Tanı Ölçütlerine Göre Eksen-I Bozuklukları için Yapılandırılmış Klinik Görüşme -Aile Değerlendirme Ölçeği -Genel Sağlık Anketi	YGB'li çocukların GG olanlara göre daha erken dönemde kliniğe başvurdıkları saptanmıştır. GG grubunda parçalanmış aile oranı YGB grubuna göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Her iki grupta da "konuşma gecikmesi" en sık belirtilen yakınma olmuştur. Aile Değerlendirme Ölçeği puanları incelendiğinde ise duygusal tepki verebilme alt alanlarında hem anne hem babalarda, iletişim alanında ise annelerde GG grubunun YGB grubuna göre daha fazla sorun belirttiği görülmüştür.

*Yıla göre düzenlenmiştir.

Tablo 5

Çocuklara İlişkin Varolan Bir Durumu Betimlemeyi Konu Alan Tezler

Kaynak	Tezin Amacı	Yöntem	Denekler ve Özellikleri	Veri Toplama Araçları	Bulgular
Çağlar, 2006 Marmara Üni.	5 yaşında otistik çocuğa sahip bir annenin mutfak etkinliği sırasında çocuğuyla etkileşimlerinde kullandığı stratejilerin betimlenmesi	Nitel araştırma	36 yaşında üniversite mezunu bir anne, 5 yaşında otizm tanısı bulunan kızı ve anneanne	Saha notları Görüşme formu Ses ve görüntü kayıtları	Annenin otistik çocuğuyla etkileşimleri sırasında soru sorma, azaltma, genişletme, pekiştirme, ödüllendirme, vurgulama, komiklik yapma, şarkı söyleme, etiketleme ve açıklama yapma sözel stratejilerini kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Annenin kullandığı sözel olmayan etkileşim kalıplarının ise göz kontağı kurma, jest ve mimikleri kullanma, yanıt vermesini bekleme, görsel ipucu verme ve yardım etme olduğu saptanmıştır.

Bu kategoride yer alan tez çalışmaları kapsamında erken çocukluk dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik tanısı bulunan 54, otizm tanısı bulunan 150, zihin engelli tanısı bulunan 50 ve normal gelişim gösteren 50 çocuk olmak üzere toplam 304 çocuk, 174 anne, 14 baba, 4 anne-baba ve 12 akraba ile çalışılmıştır.

Özdemir (2005) çalışmasında, ülkemizde gelişimsel geriliği olan çocukların erken destek hizmetlerine ulaşmakta geciktiği, erken destek kurumlarının bilimsel etkinliği kanıtlanmış “Aile Merkezli Erken Destek Hizmeti” niteliğine ulaşmadığı ve bu konuyla ilgili gerekli düzenlemelerin yapılmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yalçıntaş (2006) ise, KADÖ'nün 24-72 ay arasında olan otistik çocuklar için güvenilir ve geçerli bir araç olduğu, otistik çocukları normal gelişim gösteren çocuklardan ve zihinsel yetersizliği olan çocuklardan kendini kontrol davranışı ve atipik davranışlar bakımından ayırt edebildiği sonucuna ulaşmıştır.

Her iki çalışma da erken çocukluk dönemindeki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuklara sunulan hizmetleri konu almaları açısından benzerlik gösterirken, ele aldıkları hizmet alanları açısından farklılaşmaktadır. Özdemir (2005) yönlendirme ve yönlendirme sonrası sunulan hizmetlere odaklanırken, Yalçıntaş (2006) değerlendirme sürecine odaklanmıştır. Bu tez ayrıca erken çocukluk dönemindeki otistik özellik gösteren çocukları değerlendirme ve tanılamayı sağlayacak bir ölçeği alanyazınına kazandırması açısından önemlidir. Çocuklara sunulan hizmetler kategorisinde yer alan tez çalışmalarına ilişkin önemli olduğu düşünülen bilgiler Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6
Çocuklara Sunulan Hizmetleri Konu Alan Tez Çalışmaları

Kaynak*	Tezin Amacı	Yöntem	Denekler ve Özellikleri	Veri Toplama Araçları	Bulgular
Özdemir, 2005 Ankara Üni.	Özel eğitim ve rehabilitasyon kurumlarına yönlendirilen 0-3 yaş arasındaki çocukların bu yönlendirme sırasında hizmete ulaşmalarını ve sürdürmelerini etkileyen etmenlerin neler olduğunun, alınan hizmetlerin ne denli aile merkezli erken destek programı (AMED) niteliği taşıdığıının belirlenmesi	Nicel araştırma	0-36 ay arasında gelişimsel geriliği olduğu tespit edilip özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerine yönlendirilen 54 çocuk.	-Erken Çocukluk Döneminde Gelişimi Destekleme Hizmetleri Değerlendirme Ölçeği -Gelişimi İzleme ve Destekleme Rehberi (GİDR) -Vineland Uyum ve Davranış Ölçeği (VUDÖ)	Ülkemizde gelişimsel gecikmesi olan çocukların erken destek hizmetlerine ulaşmakta geciktiğini, erken destek kurumlarının bilimsel etkinliği kanıtlanmış "Aile Merkezli Erken Destek Hizmeti" niteliğine ulaşmadığı ve bu konuyla ilgili gerekli düzenlemelerin yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Yalçıntaş, 2006 Gazi Üni.	Neisworth, Bagnata, Salvia ve Hun (1999) tarafından geliştirilen özgün adı "Temperament and Atypical Behavior Scale" olan "Kendini Kontrol ve Atipik Davranışlar Ölçeği" nin 24-72 aylığa kadar olan Türkiye'deki otistik çocuklar için uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması	Nicel araştırma	24-72 aylar arasında otizm tanısı almış 150 çocuk, 50 normal gelişim gösteren çocuk ve 50 zihinsel yetersizliği olan çocuk. Otizmli çocuğa sahip 125 anne, 13 baba, 12 diğer akraba; normal gelişim gösteren çocuğa sahip 33 anne, 12 baba, 5 diğer akraba; zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip 39 anne, 9 baba, 2 diğer akraba	Kendini Kontrol ve Atipik Davranışlar Ölçeği (Erken Çocukluk Dönemi Gelişimsel Bozukluklarının Belirtileri)(KADÖ)	KADÖ'nün 24 ile 72 aylık arasında olan otistik çocuklar için güvenilir ve geçerli bir araç olduğu, otistik çocukları normal gelişim gösteren ve zihinsel yetersizliği olan çocuklardan kendini kontrol davranışı ve atipik davranışlar bakımından ayırt edebildiği sonucuna ulaşılmıştır.

*Yula göre düzenlenmiştir.

Annelerin duygu durumlarını inceleme

Buraya kadar incelenen tüm tez çalışmaları çocuklar, gelişimleri, sunulan öğretim ve destek hizmetler ile ilgiliydi. Son kategori olan annelerin duygu durumları kategorisi ise, tamamen 0-6/8 yaş dönemindeki gelişimsel geriliğe sahip çocukların annelerinin duygu durumuna odaklanması ve uygulamaların odak noktasının çocuklar değil, anneler olması nedeniyle diğer kategorilerden farklılık göstermektedir.

0-6/8 yaş arasında gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuğa sahip olmanın annelerde yarattığı stres, olumsuz duygu durumu ile algılanan sosyal destek, psikolojik müdahale ve eğitim programlarının etkilerini belirlemeyi amaçlayan tez çalışmaları annelerin duygu durumlarını inceleme kategorisinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Yukarıda belirtilen özellikleri karşılayan üç tez çalışması (Görgü, 2005; Richter-Kanık, 1998; Tezel, 2003) bulunmaktadır. Görgü (2005) çalışmasında 3-7 yaş arası otistik çocuğa sahip olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyi ile depresyonları arasındaki ilişkiyi incelerken, Tezel (2003) kendisi tarafından geliştirilen bir psikolojik destek programının annelerin duygu durumları üzerindeki etkisini incelemiştir. Richter-Kanık (1998) ise, annelere yönelik olarak kendisi tarafından hazırlanan ve sunulan erken eğitim programının down sendromlu bebeğe sahip annelerin stres düzeyleri üzerindeki etkisini incelemiştir.

Tezel ve Görgü çalışmalarında, annelerin sosyodemografik özellikleri, algıladığı sosyal destek, aile yapısı ve özellikleri gibi değişkenlerin duygu durumları üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Çalışmaların ikisinde de ortak olan ve annelerin duygu durumları üzerinde etkisi olduğu düşünülen sosyo-demografik değişkenler; yaş, eğitim durumu, meslek, gelir durumu ve başka bir çocuğa sahip olup olmama değişkenleridir.

Bu kategori kapsamında incelenen çalışmalara 1-3 yaş arasında serebral palsi tanısı bulunan çocuğa sahip 20, yaşları 3 ile 7 arasında değişen ve otizm tanısı olan çocuğa sahip 165 anne ve yaşları 2-30 ay arasında değişen ve down sendromu tanısı bulunan çocuğa sahip 16 anne olmak üzere toplam 201 anne katılmıştır. Richter-Kanık çalışmasında ek olarak hazırladığı eğitim programının anne-bebek etkileşimi üzerindeki etkisini de incelemiş; bu amaçla yaşları 7-30 arasında değişen ve down sendromu tanısı bulunan 16 çocuğu da çalışmaya dahil etmiştir.

Tezel (2003) tez çalışmasında ele aldığı sosyo-demografik değişkenlerin program ve annelerin duygu durumu üzerindeki etkisini incelememesine karşın tezin tartışma bölümünde uygulanan programın başarısız olmasının grupları yalnızca eğitim, yaş, meslek, gelir düzeyi ve çocuk sayısı açısından eşleştirmesinden kaynaklanabileceğini; aile yapısı, dinamikleri, destek faktörleri, annenin çocuğunu algılama biçimi gibi özelliklerin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Görgü (2005) ise, annelerin depresyonlarını yordamada annenin eğitim durumu, sahip olunan çocuk sayısı, gelir düzeyi gibi değişkenlerin etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Richter-Kanık (1998), erken eğitimin annelerin stres düzeylerinde azalmaya neden olduğu sonucuna ulaşmış; ancak yaş, meslek, eğitim düzeyi ve başka bir çocuğa sahip olup olmama gibi değişkenlere ilişkin bilgi toplamasına rağmen bu değişkenlerin annelerin stres düzeyleri üzerindeki etkisini incelememiştir. Ayrıca Richter-Kanık hazırladığı eğitim programının anne-bebek etkileşimini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Annelerin duygu durumları kategorisinde yer alan tez çalışmalarına ilişkin önemli olduğu düşünülen bilgiler Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7
Çocuklara Sunulan Hizmetleri Konu Alan Tez Çalışmaları

Kaynak*	Tezin Amacı	Yöntem	Denekler ve Özellikleri	Veri Toplama Araçları	Bulgular
Richter-Kanık, 1998 Ankara Üni	Erken eğitimin down sendromlu bebeğe sahip annelerin stres ve anne-bebek etkileşim düzenleri üzerindeki etkisinin incelenmesi	Nicel araştırma	Yaşları 7-30 ay arasında değişen , down sendromu tanısı bulunan 16 çocuk ve annesi	Stres Envanteri Anne-bebek Etkileşimi Gözlem Formu	Erken eğitimin annelerin stres düzeylerinde azalmaya neden olduğu ve anne-bebek etkileşimini olumlu bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Tezel, 2003 Marmara Üni.	Psikolojik destek programına katılan ve katılmayan engelli bebek annelerinin negatif ve pozitif duyguları arasında bir farklılığın olup olmadığının incelenmesi	Nicel araştırma	1-3 yaşları arası zihin ve hareket engelli çocuk anneleri. Deneysel grubunda 10, kontrol grubunda 10 olmak üzere toplam 20 anne	-Çocuk ve Aile Bilgi Formu -Pozitif -Negatif Duygu Ölçeği -Program Değerlendirme Anketi	Psikolojik destek grubuna katılan ve katılmayan annelerin pozitif ve negatif duygularında süreç sonunda anlamlı bir fark tespit edilememiştir.
Görgü, 2005 Marmara Üni.	3-7 yaş arası otistik çocuğa sahip olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyi ve depresyonları arasındaki ilişki ile bunları yordayıcı olabilecek değişkenlerin belirlenmesi	Nicel araştırma	3-7 yaş arası otistik çocuğa sahip 135 anne	Kişisel bilgi formu Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Beck Depresyon Ölçeği	Otistik çocuk annelerinin yaşının, medeni durumlarının, otistik çocuğun doğum sırasının, cinsiyetinin, yaşının, çocuğa tanı koyma süresinin annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyiyle depresyonlarını yordamadığı görülmüştür. Annenin eğitim durumu, ev dışında bir işte çalışma, eşin eğitimi durumu, aylık gelir, sahip olunan çocuk sayısı, otistik çocuğu ilk farkedene kişi, çocuklara doğumdan itibaren bakan kişi, şuan bakıcı yardımı alıp almama ve otizm derecesini algılama değişkenlerinin ise annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyi ile depresyonlarını yordadığı görülmüştür.

*Yıla göre düzenlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, 2008 yılı itibariyle Türkiye'de 0-6/8 yaş arasındaki gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukları, ailelerini, sunulan öğretim ve hizmetleri konu alan 14'ü Yüksek Lisans, 8'si Doktora ve 2'si Tıpta Uzmanlık Tezi olmak üzere toplam 24 tez çalışmasına ulaşılmış, bu tezler konularına göre 7 kategoride toplanmıştır. Bu tez çalışmaları kapsamında 65'i zihin engeli, 2'si serebral palsy,

57' si down sendromu, 90'ı gelişimsel gerilik/yetersizlik, 258'i otizm, 3'ü dil ve konuşma yetersizliği tanısı bulunan ve 125'i normal gelişim gösteren 597 çocuk ile çalışılmıştır. Çalışmalarda ayrıca, 110 öğretmen, 300 normal gelişim gösteren çocuk ailesi ve 622 gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuk ailesinden veri toplanmıştır.

Çalışmaların 13'ü nicel araştırma (Bakkaloğlu, 2004; Baysal-Metin, 1989; Bilgiç, 2007; Çetin, 1995; Görgü, 2005; Özbaba, 2000; Özdemir, 2005; Richter-Kanık-1998; Özenmiş, 2000; Tezel, 2003; Tuş-Gümüççü, 1996; Yalçıntaş, 2006; Zeteroğlu, 2006), 8'i tek denekli araştırma (Akköse, 2008; Altunel, 2007; Ardiç, 2008; Birkan, 2001; Canay, 2003; Çuhadar, 2008; Erbaş, 2001; Odluyurt, 2007), 1'i nitel araştırma (Çağlar, 2006), 2'si ise hem nitel hem nicel araştırma (Odluyurt, 2007; Varlıer, 2004) özelliği taşımaktadır.

Çalışmalarda kullanılan veri toplama araçları incelendiğinde; veri toplama araçlarının araştırmanın amaç ve özelliklerine göre çeşitlilik gösterdiği, bazı araştırmalarda veri toplama araçlarının araştırmacının kendisi tarafından geliştirildiği (Akköse, 2008; Altunel, 2007; Ardiç, 2008; Bakkaloğlu, 2004; Canay, 2003; Çağlar, 2006; Çuhadar, 2008; Erbaş, 2001; Odluyurt, 2007; Özbaba, 2000; Özcan, 2004; Özenmiş, 2000; Richter-Kanık, 1998; Varlıer, 2004), bazılarında ise standart testlerin kullanıldığı (Baysal-Metin, 1989; Bilgiç, 2007; Birkan, 2001; Çetin, 1995; Görgü, 2005; Özdemir, 2005; Richter-Kanık, 1998; Tezel, 2003; Tuş-Gümüççü, 1996; Yalçıntaş, 2006; Zeteroğlu, 2006) görülmüştür. Tüm araştırmalarda ortak olan tek veri toplama aracı ise, her araştırmanın amacına bağlı olarak geliştirilmiş kişisel bilgi formlarıdır.

Uygulama yapılan araştırmaların 10'unda uygulama güvenilirliği verisi (Akköse, 2008; Altunel, 2007; Ardiç, 2008; Bakkaloğlu, 2004; Birkan, 2001; Canay, 2003; Çuhadar, 2008; Erbaş, 2001; Odluyurt, 2007; Özcan, 2004), 11'inde gözlemciler arası güvenilirlik verisi (Akköse, 2008; Altunel, 2007; Ardiç, 2008; Bakkaloğlu, 2004; Birkan, 2001; Canay, 2003; Erbaş, 2001; Odluyurt, 2007; Özcan, 2004; Özenmiş, 2000; Richter-Kanık, 1998), 6'sında ise sosyal geçerlik verisi (Ardiç, 2008; Bakkaloğlu, 2004; Birkan, 2001; Çuhadar, 2008; Erbaş, 2005; Odluyurt, 2007) toplanmıştır.

İncelenen tez çalışmalarının dokuzunda çocuklara belli bir becerinin öğretimi üzerine odaklanılmış; öğretim, araştırmacı tarafından sunulmuştur. Belli bir becerinin öğretime odaklanan çalışmalarda; dil, özbakım, sosyal ve motor gelişim alanlarına ait becerilere ilişkin öğretim sunulmuş, bilişsel gelişim alanına ait becerilerin öğretimini konu alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. 3-6/8 yaş dönemi ilköğretime hazırlık sürecini kapsayan bir dönem olmasına rağmen okuma-yazmaya hazırlık becerilerinin öğretimi üzerine odaklanan bir tez çalışmasına da ulaşılamamıştır. İleri araştırmalarda erken çocukluk döneminde önemli olduğu düşünülen farklı becerilerin öğretime odaklanması, alandaki uzmanlara ve ailelere beceri öğretimi konusunda yol gösterici olabilir.

Tez çalışmalarının üçünde ailelere öğretim sunma becerisi kazandırılmış, öğretim sunma becerisi kazanan ailelerin ise çocuklarına öğretim sunması beklenmiştir.

Bu kategoride yer alan çalışmaların birinde Portage Erken Çocukluk Dönemi Eğitim Programı, birinde Küçük Adımlar Programı kullanılırken diğer çalışmada ise araştırmacı tarafından hazırlanan aile eğitim programı kullanılmıştır. İleride yapılacak araştırmalarda, bu tür aile eğitim programlarının geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve yurt dışında etkili olan programların kültürümüze uyarlanması üzerine odaklanılarak aileler ve eğitimcilerin rahatlıkla kullanabileceği programlar alana kazandırılabilir.

Hem beceri öğretimi hem de ailelere öğretim sunma becerisi kazandırma kategorilerinde yer alan tez çalışmalarında, çocuklara öğretim sunularak onların belli bir beceriyi kazanmaları amaçlanmıştır. Çocukların öğrenmeye en açık oldukları ve gelişimin en hızlı olduğu dönem olması nedeniyle erken çocukluk dönemine odaklanan tez çalışmalarının büyük bir çoğunluğunda beceri öğretiminin konu olarak ele alınması beklendik bir durumdur, ancak tek başına beceri öğretimi çocuğun gelişiminde yeterli değildir. Çocuğun gelişiminde tek bir faktör, tek başına etkili olamaz (Shonkoff ve Meisels, 2000). Özellikle 0-6/8 yaş döneminde çocuğun gelişimi, ailesi (aile yapısı, sosyo-ekonomik düzeyi, ailenin eğitim düzeyi gibi) içinde yaşadığı sosyal çevre ve kültürden bağımsız olarak düşünülemez. İleride konu ile ilgili yapılacak çalışmalarda gelişim sürecinin çok boyutlu olarak ele alınması ve çocuğun gelişiminde etkili olabilecek kültürel değişkenlerin de ele alınması gelişim sürecini açıklamada kültürel ve sosyal bağlamın önemini ortaya koyabilir. Ayrıca çocuğun gelişiminde etkili olduğu düşünülen ilişki temelli yaklaşım, ekolojik yaklaşım gibi farklı yaklaşımların 0-6/8 yaş dönemindeki çocukların gelişimleri üzerindeki etkileri de ileriki araştırmalarda ele alınması gereken konulardan biridir.

Beceri öğretimi ve ailelere öğretim sunma becerisi kazandırmayı konu alan tez çalışmalarında dikkat çeken diğer bir bulgu ise çalışmaların önemli bir kısmının 3-6 yaş grubundaki çocuklar ile yürütülmüş olmasıdır. 0-3 yaş grubundaki çocuklara yönelik öğretim çalışmalarının yaygınlaştırılması, uygulanan program ve öğretimin çocukların gelişimine olan etkisini daha iyi görmemizi sağlayabilir.

Çocuklara sunulan hizmetler kategorisinde biri yönlendirme ve yönlendirme sonrası sunulan hizmetleri, biri de değerlendirme sürecini konu alan iki tez çalışması yer almaktadır. Erken özel eğitim sürecinde tanılama, değerlendirme, sunulan hizmetler ve bu hizmetlerin niteliği, çocuğun gelişimini etkileyen önemli faktörler olmasına rağmen bu konuya odaklanan çok az çalışmaya rastlanmıştır. 0-6/8 yaş dönemindeki çocukların gelişimini sağlıklı bir şekilde değerlendirmek, gelişimsel geriliği erken fark etmek; gerekli önlemleri almayı, dolayısıyla uygun eğitim ve hizmetlere ulaşmayı sağlayacak, aile ve uzmanların çocuğun gelişiminde olumlu etki yaratacak kararlar almalarında yol gösterici olacaktır. Bu nedenle gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocukların sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi ve erken yaşta fark edilmelerini sağlayacak değerlendirme araçlarının geliştirilmesi; uygun ortam ve hizmetlere yönlendirilmeleri ile sonuçlanacak bir sistemin oluşturulması için bilimsel araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Okul öncesi kaynaştırma uygulamalarını konu alan tez çalışmaları, okul öncesi dönemde kaynaştırmaya ilişkin tutum ve görüşleri belirlemeye odaklanmış, tek bir çalışmada kaynaştırma uygulamalarına katılan ve katılmayan çocukların gelişimleri karşılaştırılmıştır. Okul öncesi dönemde kaynaştırma uygulamalarının başarılı olmasında öğretmenlerin, akranların ve ailelerin kaynaştırmaya ilişkin tutum, görüş ve yaklaşımları önemli olmakla birlikte tek başına etkili değildir. Kaynaştırma uygulamalarının başarıya ulaşmasında ortam uyarlamaları ve öğretimsel uyarlamalar önemli bir yer tutmaktadır. İleriki araştırmalarda bu tür uygulamaların neler olabileceği üzerinde durulabilir.

Ailelere, çocuklarına öğretim sunma becerisi kazandırma ve gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren çocuğa sahip ailelerin duygu durumlarını incelemeyi konu alan araştırmalarda, örneklem grubunun ya tamamını ya da önemli bir bölümünü annelerin oluşturduğu görülmüştür. Ailede gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren bir üyenin varlığı yalnızca anneleri değil, baba, kardeşler gibi diğer aile üyelerini de etkileyen bir süreçtir. Ülkemizde bu sürece büyük baba ve büyük anneleri de dahil etmek mümkündür. İleride yapılacak araştırmalarda baba, kardeş, büyük baba ve büyük annelerin çocuğun eğitime aktif katılımının ya da onlar tarafından sunulacak öğretimin çocuğun gelişimi üzerindeki etkisi incelenebilir. Benzer bir bakış açısıyla gelişimsel gerilik/yetersizlik gösteren bir çocuğun varlığı, duygusal ve psikolojik olarak yalnızca anneyi değil, babayı ve normal gelişim gösteren kardeşi de etkileyen bir durumdur. İleriki araştırmalarda bu durumun diğer aile üyeleri üzerinde yarattığı duygusal ve psikolojik etkilerin de araştırılması aile içi iletişimin ve ilişki ağının sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak bugüne kadar yapılmış tez çalışmalarının, erken çocuklukta özel eğitime ilişkin farklı konu ve boyutları ele alan, farklı örneklem gruplarıyla yürütülen ve erken özel eğitim sürecine bütüncül olarak yaklaşan farklı araştırmalar ile desteklenmesi hem uzmanlara hem ailelere ve en önemlisi de erken özel eğitim sürecindeki çocukların gelişimlerine önemli katkılar sağlayacaktır.

“Structured Abstract”

A Review of Master and Doctoral Dissertations in the Field of Early Childhood Special Education in Turkey

The period between birth and the age of 6 to 8 called the early childhood period is the time when development of children is rapid. Heward (1996), Kroth and Edge (1997) emphasize that learning experiences during this period are as crucial for normally developing children as those with development delays/disabilities (As cited in Birkan, 2001). The changes that took place in Turkish legislation regarding individuals with special needs from the past to the present day place a great importance on special education services in early childhood.

Early childhood special education (ECSE) is an umbrella concept covering early intervention for young children from birth to 36 months as well as preschool special education for those aged between 36 and 72 months. In this context; ECSE, in general terms, can be defined as the process of providing services which might include different support systems both for children with developmental delays or at risk of developmental delays during the early childhood period and their parents (such as educational, developmental, social, health and nutrition support).

The ECSE process and main considerations within this process are addressed in a number of postgraduate studies (master and doctoral dissertations) carried out in Turkey about individuals with development delays/disabilities during the early childhood period (Diken, Ünlü ve Karaaslan, 2008). However, no study reviewing these works in detail has so far been found. Synthesing and reviewing research (such as examining the sample covered, characteristics of the sample, method used in the study, data collection means used, implementation process) about ECSE carried out in Turkey seems to be important since it will not only help individuals caring for children with development delays/disabilities in early childhood to access necessary data but also provide researchers with leading information about aspects which have not yet been discovered or sufficiently addressed in relation to the issues in the ECSE. In addition; disclosing similar and different aspects of the studies with common dimensions will introduce a new perspective regarding the studies so that light can be shed on future research. Thus, the aim of the present study is to review postgraduate studies (master and doctoral dissertations) within scope of the ECSE carried out in Turkey.

At first, postgraduate studies (master and doctoral dissertations) within scope of the ECSE carried out in Turkey were identified and accessed through the web site of the Higher Education Council of Turkey. Moreover, studies regarding children from birth to age 6 to 8 with development delays/disabilities in the early childhood period and their parents were identified in the book titled Postgraduate Studies Bibliography on Mental Retardation and Pervasive Developmental Disorders in Turkey (Diken, Ünlü ve Karaaslan, 2008), which includes summaries of the studies concerned with Mental Retardation and Pervasive Developmental Disorders. Following criteria were respected in identifying the studies to select:

(1) Relevance to the children from birth to age 6 to 8 or their parents, (2) Existence of development delays/disabilities in children and (3) the studies being a postgraduate master or doctoral dissertation.

Findings

As of 2008, 24 studies were found in Turkey concerning children with development delays/disabilities during early childhood, their parents and the services provided for them; 14 were master, 7 were PhD dissertations whereas 2 were for a specialization in Medicine. During the analysis, the studies were classified by subject and categorized. All studies were divided into 7 categories according to the subject covered. These included skill instruction (Akköse, 2008; Altunel, 2007; Ardiç, 2008; Bakkaloğlu, 2004; Canay, 2003; Çetin, 1995; Çuhadar, 2008; Erbaş, 2001; Odluyurt, 2007), preschool inclusion (Baysal-Metin, 1989; Odluyurt, 2007; Özbaba, 2000; Varlier, 2004), helping parents acquire skill of instructing their children (Birkan, 2001; Özcan, 2004; Tuş-Gümüşçü, 1996), examining mothers' emotional status (Görgü, 2005; Richter-Kanık, 1998; Tezel, 2003), comparing children with development delays/disabilities and without disabilities (Bilgiç, 2007; Özenmiş, 2000; Zeteroğlu, 2006), describing situation regarding children (Çağlar, 2006), and services provided for children (Özdemir, 2005; Yalçıntaş, 2006). All studies was carried out on 597 children in total; 65 of whom were identified in these studies as children with mental retardation, 2 had cerebral palsy, 41 had Down Syndrome, 90 had developmental delays/disabilities, 258 had autism, 3 were diagnosed with language and/or speech disabilities and 125 were considered to be children with normal development.

In the category of skill instruction; it was observed that Bakkaloğlu (2004) and Odluyurt (2007) addressed the teaching of the preparatory skills for inclusion, Akköse (2008) dealt with teaching the skill of naming kitchen appliances, Altunel (2007) dealt with teaching the skill of answering questions, Ardiç (2008) researched teaching of toilet skills, Canay (2003) focused on teaching the skill of fulfilling the order given, Çetin (1995) studied teaching large muscle skills and finally Çuhadar (2008) covered teaching free-time skills. In the category of teaching skills, only one study was found which dealt with sustaining behavioral problems and the acquisition of positive behaviors (Erbaş, 2001). As for the category of preschool inclusion; Odluyurt (2007) investigated the views of preschool teachers in relation to preparation skills that are effective for children with development delays/disabilities to be successful in preschool integration practices while Özbaba (2000) tried to discover the attitudes of the teachers and the parents regarding integration. Varlier (2004) examined the views and recommendations of the preschool teachers about integration. In connection with all the research; an attempt was made to identify views, recommendations and attitudes using the assessment methods developed by researchers. Finally Baysal-Metin (1989) compared development recorded by children with Down syndrome between the experimental group (those who attended the integration program during the preschool period) and control group in their thesis.

Under the category regarding parents' acquisition of the skill of instructing their children; Birkan (2001) targeted helping parents implement the Small Steps Program and Baysal-Metin (1989) focused on the Portage Early Childhood Period Education Program whereas Özcan (2004) concentrated on implementing the Family Education Program for Toilet Skills Teaching which he developed. In the category regarding the comparison of children with development delays/disabilities without disabilities, Özenmiş (2000) compared behaviors about playing with objects displayed by children with and without diagnosis of mental delays/disabilities while Zeteroğlu (2006) compared normal children and those diagnosed with autism in terms of their development in language, cognitive, psycho-motor and socio-emotional development areas along with influence of the parents' education level on development of the children. Bilgiç (2007) compared children with developmental delays/disabilities and pervasive developmental disorders in socio-demographic, clinical aspects and the characteristics of their parents.

In the category of describing a situation regarding children; Çağlar (2006) aimed to define strategies adopted by mother of a 5-year old autistic child during kitchen interactions with her child. In the category of services provided for children, Özdemir (2005) studied on the factors affecting access to and sustaining access of children aged 0-3 years to special education and rehabilitation as well as the extent at which services provided represent parent-centered support programs. Yalçıntaş (2006) dealt with adaptation, validity and reliability of the Self-Control and Atypical Behaviors Scale, which is expected to assist in obtaining early and appropriate diagnosis for autistic children of 24-72 months. Under the category related to mothers' emotional status; while Görgü (2005) examined the relationship between the extent of social support perceived by mothers of autistic children aged 3-7 years and depression they go through, Tezel (2003) addressed the influence of a psychological support program that he developed on mothers' emotional status. Also, Richter-Kanık (1998), evaluate the effect of early intervention on stress level of mothers, with developmentally delayed young children (with down syndrome) and on mother-infant interaction.

Discussion and Conclusion

Nine of the postgraduate studies (master and doctoral dissertations) focused on teaching children a certain skill; as a part of these studies, instruction is provided regarding language, self-rating, social and motor development skills, but no study regarding the instruction of cognitive development skills was found. Although the period between 3 and 6/8 years covers the preparation for elementary education, there was no study focusing on the teaching of preparation skills regarding reading and writing. As a part of future research; it might be helpful to focus on teaching different skills that are considered to be important during early childhood for specialists in this area as well as parents.

As a result of the 3 studies, parents could acquire skill of instructing their children, and those parents were expected to teach their children accordingly. The Portage Early Childhood Period Program was used in one of the studies; Small

Steps Program in another and the parents' education program developed by the researcher was used in the other. Within scope of the future research, focus might be placed on developing and expanding such education programs as well as harmonizing foreign programs with the situation in Turkey so that new programs that parents and educators can easily use might be developed.

Some of the postgraduate studies address both the categories of the skills teaching of the children and helping careers to acquire teaching skill. As the early childhood period is the time when children are most open to learning and are rapidly developing, it is expected normal that majority of the studies focusing on that period addressed teaching of skills; however, teaching of skills is not sufficient on its own in development of the children. Dealing with the development process as a multidimensional concept and emphasizing cultural variables that might be influential in development of the children in future studies might indicate importance of the cultural and social context in explaining the development process.

Another remarkable finding in the studies about the teaching of skills and helping parents to acquire the skill of instructing their children is the fact that majority of the studies were carried out on children aged 3 to 6 years. Investigating the instruction activities for children aged 0 to 3 years might contribute to the understanding of the effect of the implemented program and instruction on younger children's development.

In the category of the services provided for children there were 2 studies; one concerning advice services and post-advice services and the other is about the assessment process. To conduct proper assessment regarding development of the children from birth to 6/8 years and the early diagnosis of the developmental delays/disabilities would assist in ensuring action was taken in terms of access to the appropriate education and support services, and help parents and specialists take decisions that could positively impact on the child's development. Therefore, scientific studies are needed to develop a means of assessment which will allow an early diagnosis of the children with development delays/disabilities and the establishment of a system which would help in ensure that these children received education and support appropriate to their assessed needs. Studies regarding preschool inclusion focused on identifying attitudes and perspectives regarding inclusion in the preschool period. One study compared the development of two groups of children those who were and those who were not involved in inclusion practices. The attitudes, opinions and approaches of teachers, peers and parents towards inclusion are important for success of the preschool inclusion practices, however, they are not effective on their own. Media adaptations and instructional adaptations play a significant role in the success of the inclusion practices. In the future, time and energy can be investigated in potential implementations in this area.

In the research concerning helping parents to acquire the skill of teaching their children and emotional status of the parents of the children with developmental delays/disabilities, it was observed that either the entire or the majority of the

sample group was composed of mothers. The existence of an individual with development delays/disabilities within the family affects not only mothers but also the other family members such as the father and the siblings. Future studies should be carried out on the impact of the active participation of the father, siblings and grandparents in the teaching process on development of the children with development delays/disabilities. Furthermore, emotional and psychological effects on the other members of the family should be studied in the future, since this might contribute to appropriate continuation of communication in the family and the developing of a wider relationship network.

In conclusion it is necessary to continue the research that has been carried out in the postgraduate studies during early childhood period. Addressing various issues and aspects regarding ECSE, conducting investigations with varying sample groups and approaching the process of special education from an integrative perspective will make significant contributions to the knowledge and understanding of those involved in the development of children with development delays/disabilities, which is the specialists, carers and parents. Most importantly, this research will benefit the children who need effective and appropriate early childhood special education.

Kaynakça

- Akköse, M. C. (2008). *Gelişimsel yetersizlik gösteren çocuklara mutfak araç isimlerinin öğretiminde eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkililiği: çoklu örnekler yaklaşımı uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Altunel, M. (2007). *Otistik özellik gösteren öğrencilere soru cevaplama becerilerinin öğretiminde küçük grup düzenlemesi ile sunulan eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkililiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Ardıç, A. (2008). *Uyarlanmış yoğun tuvalet eğitimi yönteminin otistik özellikler gösteren çocuklara tuvalet becerilerinin öğretiminde etkililiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Bakkaloğlu, H. (2004). *Etkinliğe dayalı müdahale programının 3–6 yaş gelişimsel geriliği olan çocukların geçiş becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Baysal-Metin, E.N. (1989). *Okul öncesi dönemdeki down sendromlu ve normal gelişim gösteren çocukların entegrasyonunda sosyal iletişim davranışlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Berger, H. E. (2007). Effective home-school-community relationships. *Parents as Partners in Education: Families and School Working Together* (syf. 129-167). New Jersey: PEARSON Merrill Prentice Hall.
- Bilgiç, A. (2007). *Bebek ruh sağlığı birimine başvuran bebek ve küçük çocuklarda yaygın gelişimsel bozukluk ile gelişim geriliğinin ayırıcı tanısında etkili olan sosyodemografik ve klinik özellikler*. Tıpta Uzmanlık Tezi, Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Ankara.
- Birkan, B. (2001). *Küçük Adımlar Kursu'nun gelişim geriliği olan çocuğa sahip annelerin küçük adımlar'ı uygulama becerilerini kazanmalarına etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Canay, T. (2003). *Otistik çocuklara söylenen komutun yerine getirilmesi becerisinin öğretiminde ipucunun giderek azaltılmasıyla öğretimin etkililiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Cavkaytar, A. (1998). *Zihin engellilere özbakım ve ev içi becerilerinin öğretiminde bir aile eğitimi programının etkililiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Çağlar, G. Z. (2006). *Beş yaşında otistik çocuğa sahip bir annenin mutfak etkinliği sırasında çocuğu ile etkileşimlerinde kullandığı stratejilerin betimlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, Z. (1995). *3-6 yaş arasındaki down sendromlu çocuklarda büyük kas motor gelişiminin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Çuhadar, S. (2008). *Resimli etkinlik çizelgeleri ile sunulan öğretim sürecinin otistik özellikler gösteren çocukların serbest zaman becerilerini öğrenmeleri üzerindeki etkililiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Diken, İ. H., Ünlü, E. ve Karaaslan, Ö. (2008). *Zihinsel yetersizlik ve Yaygın Gelişimsel Bozukluk Alanlarında Lisansüstü Tez Bibliyografyası*. Ankara: Maya Akademi.
- DiPipi-Hoy, C. ve Jitendra, A. (2004). A parent-delivered intervention to teach purchasing skills to young adults with disabilities. *The Journal of Special Education*, 38 (3), 144-157.
- Erbaş, D. (2001). *Gelişim geriliği olan çocukların problem davranışlarının azaltılmasında işlevsel iletişim öğretiminin sönmeye birlikte ve sönmeye olmaksızın uygulanmasının etkililiklerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Fiedler, C. R., Clark, D. M., & Simpson, R. L. (2004). Educational support services to assist parents and families in designing and implementing academic intervention programs. *Parents and Families of Children with Disabilities* (syf. 255-273). New Jersey: Pearson Merrill Prentice Hall.
- Görgü, E. (2005). *3-7 yaş arası otistik çocuğa sahip olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürsel, O. (Ed.) (1993). *Bireyselleştirilmiş Eğitim Programlarının Geliştirilmesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Işıkkhan, V. (2005). *Engelli Çocuğa Sahip Anne ve Babalarda Depresyon*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Kanık, N. (1993). Özürlü bebeklerin eğitimi ve aile katılımı. *Özel Eğitim Dergisi*, 1(3), 14-17.
- Odluyurt, S. (2007). *Okul öncesi dönemde gelişimsel yetersizlik gösteren çocuklar için gerekli kaynaştırmaya hazırlık becerilerinin ve bu becerilerden bazılarının etkinlikler içine gömülen eşzamanlı ipucuyla öğretiminin etkilerinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Özbaba, N. (2000). *Okul öncesi eğitimcilerin ve ailelerin özel eğitime muhtaç çocuklar ile normal çocukların entegrasyonuna (kaynaştırılmasına) karşı tutumları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özcan, N. (2004). *Zihin özürlü çocuklara tuvalet becerisi öğretimine yönelik aile eğitimi programının etkililiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Özdemir, İ. S. (2005). *Erken çocukluk döneminde gelişimsel sorunları olan çocukların özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerine ulaşmalarını etkileyen etmenlerin ve ulaştıkları hizmetlerin niteliğinin değerlendirilmesi*. Tıpta Uzmanlık Tezi, Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Ankara.

- Özenmiş, P. (2000). *Zihinsel engelli olan ve olmayan çocukların nesne ile oyun davranışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Richter-Kanık, N. (1998). *Erken eğitimin down sendromlu bebeği olan annelerin stres ve anne-bebek etkileşim düzeyine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Shea, T. M. & Bauer, A. M. (1991). Perspectives on parent-teacher collaboration. *Parents and Teachers of Children with Exceptionalities* (syf. 47-67). New Jersey: PEARSON Merrill Prentice Hall.
- Sameroff, A. J. & Fiese B. H. (2000). Transactional regulation : The developmental ecology of early intervention. Shonkoff, J.P. & Meisels, S.J. (Eds.). *Handbook of Early Childhood Intervention* (syf. 135-160). ABD: Cambridge University Press.
- Tezel, D. (2003). *Bir psikolojik destek programının engelli bebek annelerinin duygu durumlarına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tuş-Gümüşçü, S. (1996). *Down sendromlu bebeklerin eğitiminde kullanılan ev programlarının bebeğin gelişimine etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Varlıer, G. (2004). *Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Yalçıntaş, E. (2006). *Kendini Kontrol ve Atipik Davranışlar Ölçeği'nin 24-72 aylık arasında olan Türk otistik çocukları için uyarlama çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Zeteroğlu, Ş. E. (2006). *25-72 aylar arasındaki otistik çocukların gelişimlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.